

- 1.
- 3.
- 5.

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ НА ПРАВО В УМОВАХ ТРАНЗИТУ СОЦІУМУ INFLUENCE OF POLITICS ON LAW IN A TRANSIT SOCIETY

Кіндзерський В.І.,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню політико-правової взаємодії в перехідних суспільствах. У статті аналізуються питання взаємовпливу права та політики в транзитивних соціумах як основних соціальних регуляторів та важливих чинників модернізації.

Ключові слова: транзит, модернізація, соціальний інститут, соціальна аномія, глобалізація.

Статья посвящена исследованию политико-правового взаимодействия в переходных обществах. В статье анализируются вопросы взаимовлияния права и политики в транзитивных социумах как основных социальных регуляторов и важных факторов модернизации.

Ключевые слова: транзит, модернизация, социальный институт, социальная аномия, глобализация.

This paper is devoted to the study of political and legal cooperation in transitional societies. The paper examines issues of mutual rights and policy transitive society as the main social regulators and important factors of modernization.

Key words: transit, modernization, social institutions, social anomie, globalization.

Постановка проблеми. Право «живе» в оточенні різних соціальних явищ, що впливають на нього. До таких явищ належить, перш за все, політика. Розуміння взаємовпливу права та політики – предмет широкої та давньої дискусії, що триває й зараз. Політика і право – найскладніші феномени соціального життя, що охоплюють всі сторони соціального та культурного буття індивіда й суспільства. У даному сенсі політика і право виступають як основні соціальні регулятори, основа життя соціуму, його альфа й омега. Актуальність питання про характер і значення політичного впливу на право транзитивних суспільств пов'язана з необхідністю адекватного наукового відображення новітніх явищ і факторів, що формують реальність еволюції держави й вітчизняного права та впливають на їх модернізацію. Тим більше що модернізація є процесом міжнародної соціалізації суспільства – глобалізації – і здійснюється за певним зразком, причому нерідко не у зв'язку з саморозвитком політичної системи, а під тиском зовнішньополітичних обставин. Україна прагне у своєму розвитку засвоїти взірці західної цивілізації. І хоча така "культурна провінційність" зустрічає критику навіть у західних країнах, все-таки процес європеїзації в багатьох країнах (у тому числі й у нас) розглядається як програма розвитку. І транзит соціуму як політичний фактор набуває при цьому ключової ролі [1, с. 13-14].

Стан дослідження. Політика і право перетинаються у сфері, пов'язаній зі здійсненням державної влади, тому досліджуються в основному конституційним і адміністративним правом – теоретичній складовій даної проблематики завжди приділялось мало уваги. Особливо гостро стоїть проблема з феноменом політичного, який у вітчизняній науці нерідко розуміється як тотожний державному. Дана традиція, звичайно ж, бере свій початок в історико-правових концепціях історичного ма-

теріалізму й розумінні соціальної організації людства з позицій зміни соціально-економічних формацій. Сучасні західні підходи політичної та правової антропології (Ж.Баландье, Р.Лаві, Дж.Мідлтон, Е.Еванс-Прітчард, В.Феллер, та інші) та філософсько-світоглядні оцінки місця й значення права і політики (Р.Арон, Б.Багдасарян, Артур С.Данто та інші) ще не прижилися на вітчизняному ґрунті. Концепція ж транзиту взагалі нова для нашої політологічної та теоретико-правової науки, тому тут ми вимушені послуговуватися лише західними напрацюваннями, лише зрідка звертаючись до вітчизняних, в основному останнього десятиліття. Різні аспекти проблематики транзиту були розглянуті багатьма авторами, такими як З.Бауман, Е.Дюркгейм, Е.Тоффлер, Р.Мертон, Л.Рубан, О.Донченко та Д.Романенко та ін.

Роботи, що з'явилися в радянський період (Н.Федоров, К.Крилов, Р.Тапер, Ю.Агешіп, П.Полежаєв та інші), окреслили контури співвідношення політики й права, діалектику зв'язків цих явищ. Теоретико-правова доктрина цього періоду розглядала право як невід'ємну частину політики, показуючи зв'язок права й політики через взаємодію соціальних сил. У закордонній літературі інтерес до проблематики права й політики актуалізувався переважно в рамках соціологічної юриспруденції США, де вивчалися питання соціально-політичного механізму дії права (А.Бентлі, Р.Паунд, Б.Кардозо, О.Холмс, К.Ллевелін, Д.Френк).

Загальні питання співвідношення права й політики знайшли відображення на пострадянському просторі в низці сучасних періодичних, монографічних і дисертаційних робіт. Слід особливо зазначити праці А.Верещагіної, М.Ідрісової, Ж.Випряжкіної, Ю.Кожевнікової, З.Жаде, І.Козліхіна, Р.Матвєєвої, М.Г. Патеї-Братасюк. Розгляд процесу перетворення права, в

тому числі й під впливом політичних чинників, ведеться в руслі досліджень напрямків розвитку правового життя. Питання політичного впливу на розвиток держави та права на сучасному етапі не мають єдиного концептуального обґрунтування й вираження. Одні автори різноманіття проблем зводять до питання співвідношення права й політики без дослідження конкретно-часових аспектів. Інші вважають допустимим досліджувати розробки, проведені лише в рамках теорії права. У західній науковій традиції зазначені питання трактуються часто за допомогою категорій політичної науки, а також державного й адміністративного права.

Для транзитивних суспільств (зокрема, постсоціалістичних) вибір шляху розвитку в політико-правовій царині часто не був фактором саморозвитку [2, с. 33]. Та й чи можливе щось інше? Згадаймо Гегеля, який у «Філософії права» писав: «Що ж стосується окремих людей, то вже, звичайно, кожен і без того син свого часу; таким чином, і філософія є точно так само сучасна своїй епісі, осягнута в мисленні. Настільки ж безглуздо думати, що якась філософія може вийти за межі сучасного їй світу, наскільки безглуздо думати, що окремих індивід може перестрибнути через свою епоху, перестрибнути через Родос». Рівень розвитку права як основи правої держави вимагає, щоб правова потенція була адекватною динаміці соціально-економічного розвитку, що, звичайно, майже ніколи не спостерігається в транзитивних суспільствах. Рецепція форм та інститутів ідей не підкріплена готовністю суспільства до неї, і вона зазвичай підтримується "на плаву" волею правлячої групи – політичною обумовленістю. Розкриття значення останньої для розвитку права в період транзиту і є метою даної розвідки.

Виклад основного матеріалу. Політична антропологія вже давно довела, що політика первинна і щодо держави, і щодо права. Так, Макс Вебер твердить не тільки те, що політика передує державі, але й те, що остання є одним (не першим і, можливо, не кінцевим) її (політики) історичним виявом [3, с. 133]. Політологія наполягає на тому, що політика, її методи і засоби, характер її впливу майже незмінні протягом усієї історії людства. Хоча політичну теорію – ідею і почати втілення цієї ідеї – на Заході розглядають продовженням еволюції людства, новими не біологічними, а ментальними змінами в антропогенезі [4, с. 18; 5, с. 57; 6, с. 24-25].

Транзитологічна модель політології створена в основному на досвіді історичного буття низки латиноамериканських і південноєвропейських країн (Чилі, Мексика, Іспанія, Португалія) в другій половині ХХ ст., сам феномен переходу мав місце в усі епохи і в усіх народів, зокрема і в посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи [7]. Окрім того, зараз лунає все більше думок про спорідненість українського соціально-політичного розвитку саме з іберійським варіантом – сформованою олігархією та спробами переходу до демократії, а не з центральноєвропейським варіантом [8, с. 28].

З часів Стародавнього світу до Нового часу пануючими були погляди, згідно з якими політика розглядалася в якості загальної, універсальної форми людської діяльності, що включає в себе всі форми взаємодій людини і соціального середовища, що забезпечує тим самим цілісність суспільних відносин. Лише розмежування політики і громадянського суспільства, обґрунтування природного, тобто незалежного від держави права, пов'язане з науковими дослідженнями Макіавеллі, Локка, Гоббса, Гроція та інших мислителів, поклало початок диференційованого, більш точного розуміння взаємозв'язку політики з іншими соціальними явищами, в тому числі з правом. При цьому представники одних наукових шкіл розглядали політику в якості ведучої галузі людської діяльності (Г. Моска), а прибічники інших – вважали її явищем вторинним, залежним від економі-

ки (К.Маркс), моралі (Аристотель) чи права (Т. Гоббс). Г. Еллінек, а також інші прихильники юридико-позитивістської концепції природного права (М. Коршунов, П.Лебанд, А.Есмен) обґрунтовували теорію самообмеження політики та держави створеним (самою державою) правом [9, с. 148-149].

Право, будучи нормативним компонентом політичної системи суспільства, зазнає змін, викликаних політико-трансформаційними процесами, тобто переходом від одного типу політичної системи до іншого. Передумовою впливу політичних чинників на компоненти правої системи є політико-трансформаційний процес, який означає системні зміни в політико-владних відносинах, в ході яких політичний процес під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників призводить до таких результатів політичного розвитку, як трансформація влади або перехід до якісно іншої політичної системи. Перехідний період у державно-правовій сфері – це особливий стан держави і права, всієї правої системи.

Визначальною межею перехідної стадії політико-правового розвитку є конвергенційність політичної і правої систем. До конвергенційних політичних систем А.Б. Венгеров відносить системи, що поєднують у собі новачі й одночасно пережитки старої системи [10, с. 73]. О.А. Гаврилов характеризує перехідний період у державно-правовій сфері як особливий, самостійний стан держави і права, всієї правої системи, яке відрізняється своєрідною логікою і механізмами розвитку, при цьому державу і право поєднують елементи старого й нового, правові інститути, що зароджуються, і старі юридичні методи, старі уявлення й норми мислення, що ілюструють інерцію правої системи [11, с. 6].

Відповідно до загальнотеоретичної посилки, згідно з якою право піддається змінам соціального середовища, в якому функціонує, Н.А. Галкіна виділяє чотири типи соціальної обумовленості правових змін: 1) зміни, джерела яких лежать за межами правої системи, в соціальному середовищі, але які зачіпають тільки правову систему; 2) зміни, що виникають за межами правої системи і йдуть через неї (з певними внутрішніми її змінами або без них) до мети, що стоїть також за межами правої системи; 3) зміни, які починають свій розвиток всередині правої системи і можуть мати свої цілі всередині неї («правові реформи» і «технічні зміни» в самій системі); 4) зміни, що виникають всередині правої системи, але йдуть назовні, в соціальне середовище [12, с. 83-84]. Політичне, будучи зовнішньою по відношенню до правої системи сферою, викликає в останній такі зміни, які, у свою чергу, змінюють політичну систему і надають нові імпульси її розвитку. "Право чітко вписується в структури буття, – пише Г. В. Мальцев, – якщо вони стійкі й цілісні, але дестабілізація і руйнування порядку, свавілля, хаос послаблюють, а потім припиняють дію права" [13, с. 16-17]. Конвенціоналізм, чутливість до політичного впливу – типова риса сучасного вітчизняного права. Політика часто, ігноруючи право, вирішує, хто й як буде встановлювати «правила гри», тобто правові норми. Право завдяки політичній обумовленості багато в чому поступається в конкуренції з технологією лобізму, піар-акціями, виборчими технологіями. Нерідко воно тільки оформляє досягнутий неправовими методами результат.

У контексті співвідношення політики й права важливо відзначити обмеженість прихильників матеріалістичного підходу до права, яка проявляється в тому, що право розглядається ними виключно як породження суспільних умов і тому за ними не здатне бути вищим за політичний розвиток суспільства. Згідно з даною концепцією право «відстає» від політики. Прихильники даного напрямку відмовляють праву – регулятору суспільних відносин – у прогностичному потенціалі. Такий підхід, звичайно, є хибним, оскільки він заперечується всією історією по-

літико-правової думки. Яскравим прикладом цієї хиби є антична філософія права, зокрема стоїки чи францисканці – борці за примат імперської влади Марсілій Падуанський чи Вільям Окам. Хиба передбачення краху папського *plenitudo potestatis* не є основним в "Defensor pacis" чи "De imperatorum et pontificum potestate"?

Поняття «політичний вплив» вживається як в широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому значенні використовується в плані проявів взаємодії права й політики і означає загальний закономірний зв'язок явищ політичної і правової природи. Вузьке значення охоплює лише частину зазначеного змісту і зводиться до неформального впливу на структури державної влади (лобізм і подібні до нього факти).

У цілому політичний вплив на право може бути визначений як сукупний прояв політичних факторів, що відображають вплив на нього компонентів політичної системи, що не мають правової природи. Дія політичних чинників має особливості, які дозволяють говорити про особливий тип, характер політичного впливу на право. Характер політичного впливу обумовлений особливостями самого перехідного процесу, який може характеризуватися динамізмом і фундаментальністю змін, нестабільністю, нерівномірністю темпів і рівнів перетворення різних сфер суспільних відносин, неефективністю регулятивних механізмів.

Цей вплив відрізняється: а) високим ступенем інтенсивності, б) поєднанням негативного і позитивного в оцінці змін, що відбуваються, в) невизначеним характером результату як розвитку системи в цілому, так і її окремих елементів, г) латентним, прихованим характером процесів впливу, що відбуваються у сфері владовідносин [14, с. 322-323].

Об'єктом впливу є інститути, явища і процеси правового характеру; як система права в цілому, так і окремі її інститути, а також дія права в суспільстві. Зміни в системі права пов'язані з: а) збільшенням кількості галузей права, б) підвищенням пріоритету конституційного (державного) права як галузі права, що встановлює основи політичної влади. Зміни інститутів права проявляються в появі нових, не відомих попередньому періоду розвитку права, інститутів і категорій.

Інший аспект, що стосується об'єкту впливу, пов'язаний з тим, що прояв політичного впливу позначається як на змінах нормативної якості права, так і на характері дії права, тобто зачіпає змістовну і функціональну сторону правової матерії. Так, П. Штомпка бачить цей процес у «виникненні, заміні або перетворенні компонентів нормативних структури» [15, с. 313]. Він виділяє дві групи впливу: відхилення від правил (норм) і нормативні новачі – та називає три варіанти відхилень від норм: 1) «нормативна ерозія» (пов'язана зі зміною суспільних звичаїв); 2) «опір нормам» (нові правила вводяться зверху й відрізняються від традиційних зразків поведінки); 3) «заміщення норм» (старі залишаються в силі, але їх не прийнято дотримуватися). При накопиченні нормативних новачі «ставиться під сумнів дієвість самих норм, заперечуються ті чи інші традиції».

Треба зауважити, що визначальною парадигмою політичного розвитку сучасна політична теорія називає невизначеність результату. На підтвердження цьому в літературі описується безліч шляхів зміни правових актів, частина з яких носить виключно політичний характер. Наприклад, В.Я. Гельман називає в цьому сенсі революцію або переворот [16, с. 17].

Спосіб впливу на норми права лежить у площині впливу політичних інтересів на правотворчість. Нормотворчість, взагалі, часто стає інструментом реалізації політичного інтересу. С.А. Денісов перераховує основні прийоми, що використовуються в правотворчості та правозастосуванні в якості демонстрації такого пристосу-

вання правових засобів: 1) неясний характер норм (тягне за собою свободу розсуду правозастосовчої діяльності); 2) розподіл нормотворчої компетенції; 3) використання норм загального характеру з ідеологічної метою; 4) встановлення норми, що означає виключення з правил або обмеження перерахованих прав і свобод, яка, по суті, перекреслює їх зміст; 5) неповнота регулювання, прогалини в праві межують зі штучним затягуванням введення актуальних норм; 6) відсутність охоронної норми, що підкріплювала б дію регулятивної норми, і процесуальної, підкріплювальної до дії матеріальної [17, с. 502-503].

Якщо процес перетворень нормативної властивості залежить в основному від законодавця і чинників, що впливають на законодавця, то механізм дії права піддається впливу більшої кількості обставин. Зміна характеру дії права також може бути оцінена як у позитивному, так і в негативному ключі залежно від конкретних політичних умов.

Слід зазначити, що в науковій літературі не склалися єдиної думки ні про поняття політичних факторів та їх видів, ні про механізм їх дії. А.Д. Верещагіна визначає політичні чинники через поняття політичної кон'юнктури: «Як результат об'єктивних процесів суспільного розвитку політична кон'юнктура являє собою прояв у системі правового регулювання, що складається в даний момент, різних політичних чинників (інтересів)... У цій своїй якості політична кон'юнктура є елементом механізму взаємодії права й політики» [18, с. 23]. Отже, даний автор веде мову про політичний вплив на право в негативній площині. Нейтральна в оцінках позиція О.А. Гаврилова, який під політичним фактором як збірним поняттям має на увазі всі політичні процеси, явища, факти різного рівня, які у своїй сукупності здійснюють вплив на зміни в правовій системі.

Модернізація (політичний фактор), вказує А.В. Белінков, служить специфічним засобом проведення реформ, одночасно виступаючи метою перетворення права, і в даному аспекті має свою об'єктивну (результат перетворень) і суб'єктивну (їх бачення) сторони [19, с. 23-24].

У науковій літературі виділяються два типи модернізації: первинна («органічна») і вторинна («неорганічна», «наздоганяюча»). В Україні модернізація права носить запізнаний, наздоганяючий характер, при цьому поєднує в собі тотальні властивості вестернізації по формі з анахронізмами старої системи по суті.

Характер впливу політики на право відрізняється інтенсивністю і невизначеністю. Подібний стан впливу політичних чинників точніше всього може бути описаний терміном «трансформація». В юридичній літературі поняття «трансформація права» хоча й зустрічається, тим не менш не стало загальноживаним. З точки зору термінології поняття «трансформація права» набагато менше піддається точному визначенню, ніж термін «модернізація». Проблематика трансформації права впливає із загальної парадигми розвитку політичної системи в епоху сучасності.

Висновки. Отже, можемо констатувати таке: політика за своєю природою передусе держав і, відповідно, праву. Право й політика є органічним чином пов'язаними між собою видами соціального регулювання. Право як вид соціального регулятора найбільш тісно пов'язане з політикою, бо в ньому безпосередньо проявляються й політичні, й економічні інтереси соціальних груп. Воно чинить значний вплив на всі сторони соціального життя.

Політика і політичні відносини активізуються в періоди постійної економічної та соціальної нестабільності. Політична поведінка відображає назрілі потреби суспільства. Звідси можна зробити висновок, що політика може виступати як могутній прискорювач соціальних процесів. Зі свого боку, право виступає стабілізатором суспільних інтересів. Виходячи з цього, можна сказа-

ти, що в періоді стабілізації право виходить на перший план. Водночас право саме по собі є засобом надання стабільності, врівноваженості суспільству й державі. Політичні норми часто перетворюються на правові; право, у свою чергу, приборкує політику.

Сучасне українське право зазнає значних впливів політичних чинників. Перехідний стан політичної системи обумовлює перехідний стан права, яке характеризується суперечливими тенденціями, як усяке явище, яке перебуває в розвитку. Негативна дія політичних чинників пояс-

нюється витратами політичного характеру, що виникають унаслідок того, що держава в особі її органів у результаті ломки старих відносин державності не завжди сама виявляється пов'язаною з правом. Свідченням позитивного впливу політики на право є той факт, що політичний розвиток не тільки збільшує обсяг і збагачує інститути та галузі права, але й сприяє виявленню властивостей права як засобу соціального контролю і каталізатора соціальних змін, що дозволяють праву не тільки фіксувати реально сформовані суспільні відносини, але й активно впливати на них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шіммельфеннінг Франк, Задельмаєр Ульріх. Європеїзація Центральної та Східної Європи: Наук. вид/ Франк Шіммельфеннінг, Ульріх Задельмаєр. – К.: Юніверс, 2010. – 287 с.
2. Беладьє Жорж. Політична антропология/ Жорж Беладьє. – Пер з фр. /О. Хоми. К.: «Альтапрес». 2009. – 258 с.
3. Алмонд Г., Пауэлл Д.ж., Стром К., Далтоп Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор/ Г. Алмонд, Д.ж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтоп. – М., 2002. – 267 с.
4. Себайн Джорж Г., Торсон Томас Л. История политической мысли/Джорж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – Київ, Основи. – 1997. – 838 с.
5. Козлихин И. Ю. Право и политика/ И. Ю. Козлихин. – СПб., 1996. – 69 с.
6. Вахудова Анна Мілана. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму/Анна Мілана Вахудова / Пер. з англ. Тараса Цимбала. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
7. Андриенко О.В. Проблема личности в контексте социума транзитивного типа/ О.В. Андриенко //Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec3/stat32.html
8. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика/ О. Донченко, Ю Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
9. Кудян І. До питання про абсолютність і обмеженість (відносність) суверенітету держави/ І. Кудян // Право України. – 2011. – № 7. – с. 148-156.;
10. Теория государства и права. Ч. 1. Теория государства / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.Б. Венгерова. М., 1995.
11. Гаврилов О.А. Право и политика в посттоталитарный период/ О.А. Гаврилов//Теория права: новые идеи. – Вып. 2. – М, 1996. – С. 3-18.
12. Галкина Н.А. Право и социальные изменения в юридической литературе США/ Н.А. Галкина//Теория права: новые идеи.- Вып. 2.-М., 1992.-С. 81-95.
13. Мальцев Г. В. Идеология, политика и право (некоторые вопросы их взаимоотношения)/ Г.В. Мальцев // Советское государство и право. – 1970. – № 2. – С. 14-22.
14. Власов В.П. Неформальное воздействие на структуры государственной власти/ В.П. Власов // Российская академия юридических наук. Научные труды, 1 (том 2). М., 2001. С. 320-326.
15. Штомпка П. Социология социальных изменений/ П. Штомпка/Пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. М., 1996. С. 313.
16. Гельман В.Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории/ В.Я. Гельман // Политические исследования. – 2001. – № 1. – С. 15-29.
17. Денисов С.А. Выражение интересов управленческих групп с помощью юридической техники/ С.А. Денисов // Проблемы юридической техники: Сб. ст. / Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород, 2000. – С. 502-510.
18. Верещагина А.Д. Механизм взаимодействия права и политики современной России (теоретико-правовой аспект): Дис. ...канд. юрид. наук. -М., 2000. – 243 с.
19. Белинков А.В. Модернизация права: теоретический анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 249 с.